

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

PROCES TRANSFORMACE NA VOJÁKA
V ARMÁDĚ ČR Z POHLEDU ÚČASTNÍKŮ KURZU
ZÁKLADNÍ PŘÍPRAVY

Bakalářská diplomová práce

Obor studia: Kulturní antropologie

Autor: Eliška Halušková

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Olomouc 2021

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací na téma „Proces transformace na vojáka v Armádě ČR z pohledu účastníků Kurzu základní přípravy“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne.

Podpis

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala svým participantům, kteří se dobrovolně účastnili výzkumu. Také děkuji svému vedoucímu práce Mgr. Jaroslavu Šotolovi, Ph.D. za jeho odborné vedení a cenné rady, které mi během práce poskytl.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Eliška Halušková</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	<i>Kulturní antropologie</i>
Obor obhajoby práce:	<i>Kulturní antropologie</i>
Vedoucí práce:	<i>Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	2021

Název práce:	Proces transformace na vojáka v Armádě ČR z pohledu účastníků Kurzu základní přípravy
Anotace práce:	Práce se zabývá problematikou Kurzu základní přípravy pro profesionální vojáky z pohledu účastníků kurzu. Práce vymezuje teoretické pozadí vybraných sociologických a antropologických témat a následně je propojuje s výsledky získaných z osmnácti rozhovorů s účastníky kurzu. Klíčová témata, která jsou v práci uvedena, např.: transformace, armádní kultura, role vojáka a další, jsou výsledkem analýzy rozhovorů. Práce uvádí čtenáře do problematiky a vývoje vojenské antropologie a poté přechází k teoretickému vymezení konkrétních témat týkajících se samotné armády. Následně čtenář získává pohled na skutečné zkušenosti osob, které byly součástí kurzu základní přípravy a účastnily se tohoto výzkumu.
Klíčová slova:	Transformace, voják, armáda, vojenská antropologie, identita, kurz základní přípravy
Title of Thesis:	The Process of Transformation to a Soldier in the Army of the Czech Republic from the View of Participants of the Basic Training Course.

Annotation:	The thesis deals with the issue of the Basic Training Course for Professional Soldiers from the point of view of the course participants. The thesis defines the theoretical background of selected sociological and anthropological topics and interconnects the results obtained from eighteen interviews with the course participants. The key topics that are presented in the work, such as: the transformation, military culture, role of a soldier and so on, are the results of the analysis of interviews. The thesis introduces the reader to the issues and development of military anthropology and then moves on to the theoretical definition of specific topics that are governed by the military. Subsequently, the reader gains insights into the real experiences of people who were part of the basic training course and participated in this research.
Keywords:	Transformation, soldier, army, military anthropology, identity, basic training course
Názvy příloh vázaných v práci:	
Počet literatury a zdrojů:	40 (z toho 18 rozhovorů)
Rozsah práce:	46 s. (66 881 znaků včetně mezer)

Obsah

Úvod	7
1. Antropologie a armáda	9
1.1 Anthropology for the military	9
1.1.1 Human Terrain System	10
1.2 Anthropology of the military	12
1.3 Shrnutí	15
2. Totální instituce	17
2.1 Disciplinární moc	17
3. Konstrukce reality	20
3.1 Socializace	20
3.2 Sociální role	21
3.3 Shrnutí	22
4. Metodologie	24
4.1 Kvalitativní výzkum	24
4.2 Interpretativní fenomenologická analýza	25
4.3 Výzkumné otázky a tvorba dat	25
4.4 Analýza dat	29
4.5 Etika	30
5. Prezentace výsledků	32
Vypni mozek, na nic nemysli	32
Civil v uniformě	36
Nabít, zabít, umřít	39
Závěr	43
Seznam použitých zkratk	44
Zdroje	45

Úvod

Armáda České republiky každoročně nabírá nespočet nových rekrutů a mým zájmem je zjistit, jak tato životní změna působí na jednotlivé osoby. Jádrem této práce je zachycení zkušeností, které rekruti získali během tří náročných měsíců v Kurzu základní přípravy pro profesionální vojáky, což se zároveň shoduje s hlavní výzkumnou otázkou. Následně po provedené analýze rozhovorů představím několik témat, která vyplynula z výpovědí participantů a jsou v souladu s hlavními a vedlejšími otázkami.

Mým zájmem a východiskem pro vypracování tohoto tématu je atraktivita poměrně uzavřené armádní instituce. Díky rozhovorům mám možnost nahlédnout do dění v armádě a zároveň vycházet z reálných zkušeností participantů. Ale musím mít stále na paměti, že jde pouze o interpretaci tohoto „armádního světa“, takže k tomu musím přistupovat s mírným odstupem.

S tímto tématem jsem se setkala hlavně v zahraniční literatuře. Mým cílem je představit novou perspektivu, která vychází hlavně z konkrétních zkušeností. Tato práce má sloužit k představení vojenské antropologie skrz osobní výpovědi šesti participantů, kteří zakouší shodnou zkušenost. Klíčová je právě ta zkušenost, a proto použiji metodu interpretativní fenomenologické analýzy, kterou považuji za ideální pro zhotovení tohoto konkrétního výzkumu.

Práce je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola se věnuje představení antropologie a armády v souvislosti se dvěma odlišnými přístupy ke spolupráci antropologů a armádních institucí. Vycházím většinou ze zahraničních autorů, ale zmiňuji i českou antropoložku Hanu Červinkovou působící hlavně ve Spojených státech amerických,

kteřá významně k tomuto tématu přispěla. Druhá kapitola je zaměřená na teoretické pozadí týkající se totální instituce a formy moci, která se v armádě uplatňuje. Třetí kapitola vymezuje konstrukci reality a zároveň je obohacena o problematiku socializace a sociálních rolí. Čtvrtou kapitolu věnuji metodologii a přehlednému popisu při postupu tvorby dat, analýze a následně zmíním etické problémy, které jsou nedílnou součástí každého výzkumu. Pátá kapitola se zabývá prezentací výsledků, které vychází z osmnácti rozhovorů s účastníky Kurzu základní přípravy pro profesionální vojáky.

1. Antropologie a armáda

V této kapitole se pokusím přiblížit pohled antropologie na armádu. Lucas (2009) se snaží ve své knize „*Anthropologists in Arms: The Ethics of Military Anthropology*“ zvrátit slučování dvou odlišných přístupů mezi antropologií a armádou. Aby nedocházelo k zaměňování *military anthropology* s *anthropology for the military*, tak Lucas (2009) předkládá přehlednější dělení. Zaprvé *anthropology of the military*, tedy disciplínu, která byla známá pod názvem *military anthropology* a za druhé *anthropology for the military*, která má zcela jiný význam a účel v antropologickém světě nacházejícím se uvnitř armády.

Nejdříve vymezím *anthropology for the military* a zároveň přiblížím vznik, vývoj a zánik Human Terrain System, který je nedílnou součástí této subdisciplíny. V další části představím *anthropology of the military* a uvedu pár autorů, kteří se této subdisciplíně také věnují.

1.1 Anthropology for the military

Lucas (2009) vymezuje dva přístupy v *anthropology for the military*. V prvním přístupu se nachází antropologové pracující pro armádu za účelem vzdělávání a předávání znalostí z oblasti antropologie. Ačkoli takové dělení v roce 2001 ještě neexistovalo, teď už víme, že práci, kterou pro Armádu USA vykonávali Robert Rubinstein a jeho kolega, byla krásnou ukázkou *anthropology for the military* v tomto prvním Lucasově pojetí. Rubinstein, který byl v roce 2001 osloven, aby pomohl vycvičit tzv. „*peacekeepers*“ před odjezdem na misi v Kosovu, se potýkal s mnoha problémy během „výuky“ (Rubinstein, 2003). Rubinstein se potýkal s odmítavým postojem, protože jeho názory, jakožto názory kulturního antropologa se neshodovaly s realitou, ve které tyto instituce běžně fungovaly.

V druhém eticky sporném přístupu je přímá spolupráce mezi antropology a vojenskými jednotkami, které jsou vyslány do bojových zón, kde následně antropolog shromažďuje data (Lucas, 2009). Do tohoto druhého přístupu patří Human Terrain System, kterému se podrobně věnuji v následující podkapitole.

1.1.1 Human Terrain System

V roce 2007 vznikl program Armády USA tzv. „Human Terrain System“ (dále HTS), ve kterém s armádou spolupracovali sociologové, antropologové, politologové a další vědci společensko-vědních oborů (González, 2020).

Proč tento program vznikl a co bylo jeho cílem? První myšlenka o vytvoření tohoto programu se objevila v pojednání *An Organizational Solution for DOD's Cultural Knowledge Needs* (McFate a Jackson, 2005) už v roce 2005. McFate a Jackson (2005) se odvolávají na to, že chybí systematický zdroj, který může nabídnout přehledné sociokulturní znalosti, a na základě toho přichází s možným řešením: „*We can mitigate this gap quickly and effectively by developing a specialized organization within the Department of Defense (DOD) to produce, collect, and centralize cultural knowledge, which will have utility for policy development and military operations*“ (McFate a Jackson, 2005, s. 18). V roce 2018 Montgomery McFate vydává knihu s názvem *Military Anthropology Soldiers, Scholars and Subjects at the Margins of Empire*. Kniha se skládá z několika příběhů lidí, kteří úzce spolupracovali s armádou v zahraničních misích v minulém století, proto autorka doporučuje knihu hlavně vojenským příslušníkům, kteří ji mohou využít jako inspiraci a návod, jak se vyhnout chybám, kterých se v minulosti dopustili jiní. V návaznosti na HTS píše, že původní

myšlenkou tohoto systému bylo získat sociokulturní klíčové pojmy a kategorie daného území (McFate, 2018).

Jak už jsem jednou zmínila, na začátku roku 2007 vznikl HTS. Cílem programu bylo zajištění sociokulturní znalosti Armádě USA o Afghánistánu a Iráku a na základě této znalosti snížit vojenské a civilní oběti během bojových operací (González, 2020). Bylo vytvořeno i několik příruček, které měly pomoci vojákům lépe se „kulturně“ orientovat v neznámém prostředí (Lucas, 2009). V HTS byly vytvořeny tzv. „Human Terrain Teams“ (dále jen HTT). V únoru 2007 byl do Afghánistánu poslán první tým a v létě téhož roku byl poslán první tým do Iráku (McFate & Fondacaro, 2011, podle González, 2020). Úkolem HTTs bylo zmapovat oblasti, do kterých byli výzkumníci posláni, a následně vytvořit databáze se sociokulturními informacemi, které byly dále poslány do centrální databáze, ke které měly přístup další vládní agentury USA (González, 2020).

Se vznikem HTS se zvedla vlna kritiky. Dle Pedersona (2019) American Anthropological Association (dále jen AAA) označila spolupracující antropology s Armádou USA za „war criminals“ a následně byli z asociace vyloučeni (Pederson, 2019. s. 3). Pederson s odpůrci souhlasí, pokud byl etický kodex AAA opravdu porušen (Pederson, 2019). Mezi kritiky nepatřili jen antropologové, ale i někteří vojenští důstojníci, kteří tvrdili, že HTS narušuje vojenskou kulturní kompetenci (Connable, 2009, podle González, 2020).

Propagace HTS byla působivá. Vzniklo mnoho článků a některé se objevovaly i na titulních stranách a většinou jen v pozitivním světle (González, 2020). S postupem času se dostávaly na povrch informace, které byly znepokojující. Mezi členy HTTs byli nedostatečně kvalifikovaní vědci – neuměli jazyk a nevyznali se v afghánské

a irácké kultuře (González, 2020). V roce 2009 se začaly objevovat informace o sexuálním obtěžování v HTS a také názory, že HTTs neodvádí kvalitní práci – na základě těchto informací McFate a Jakson opustily HTS (tamtéž, 2020).

Proč v roce 2014 došlo ke konci HTS? González (2020) předkládá několik důvodů: zaprvé přesun vojáků z Afghánistánu a Iráku; za druhé konec financování po srpnu 2014; za třetí kritika antropologů byla posílena ještě kritikou investigativních novinářů. Toto byl výčet několik důvodů, proč už se dále HTS nerozvíjel.

1.2 Anthropology of the military

Cílem anthropology of the military je popsat, pochopit a možná i poskytnou užitečnou zpětnou vazbu pro armádu z antropologického pohledu a za pomoci antropologických metod. Jinými slovy, záměr antropologů je hlubší porozumění roli armády jako organizace (Lucas, 2009). V mém případě jde o analýzu Kurzův základní přípravy (dále KZP) Armády České republiky (dále Armáda ČR) a popis stejné zkušenosti, kterou moji účastníci zažili, ale z pohledu každého z nich.

Na začátku 21. století vychází sborník *Anthropology and the United States Military: Coming of Age in the Twenty-first Century*, ve kterém se Margaret C. Harrell (2003) vyjadřuje k Armádě Spojených států amerických (dále jen Armáda USA) z pohledu antropologie a klade si otázku, proč jsou antropologové tak podceňováni, i když by armádě mohli přinést důležité poznatky. I když Harrell věří ve spolupráci mezi antropology a armádou, tak popisuje, že mezi antropology jsou dvě skupiny. První skupinou jsou ti, kteří zavrhnou jakoukoli spolupráci s armádou z jejich pozice mimo armádu. Pak je tu ale druhá skupina, která skrze konstruktivní

kritiku vyjadřuje své názory, ale zároveň vychází z vlastních zkušeností s armádou, protože jsou její součástí. Konkrétně Harrell se zabývala výzkumem, který se týkal „*gender and racial representation, military families and other social issues in the military*“ (Harrell, 2003, s. 1–2). Setkala se s několika riziky během svého výzkumu, např.: vše, co armáda financovala a k čemu umožnila přístup, muselo nejdřív projít kontrolou a také armáda určila, kdo si závěrečnou formu daného textu může přečíst (Harrell, 2003).

Další autor, který má svůj prostor ve sborníku zmíněném výše, je R. A. Rubinstein, o kterém jsem psala ve spojení s prvním přístupem *anthropology for the military*, ale to nebyl jeho jediný bod zájmu, ve kterém uplatnil své antropologické znalosti. Jeho zájem spadal i do *anthropology of the military*. Rubinstein vytvořil seznam tří výzev (přístup, financování a etiku), které antropolog podstupuje, když chce studovat armádu (Rubinstein, 2003). Uvedu dvě výzvy, kterým jsem já sama čelila. První výzva se týká přístupu k informacím. Rubinstein (2003) konstatuje, že si „*defense communities*“ chrání, koho pouští dovnitř, už jen z toho důvodu, aby nedocházelo k mylným interpretacím, jak vlastně tyto „*communities*“ fungují. V mém případě byl přístup k informacím poměrně jednoduchý, protože jsem oslovovala teprve budoucí vojáky, takže jsem nevstoupila přímo dovnitř instituce, kde bych potřebovala povolení. Nicméně v předvýzkumu jsem se nejednou setkala s odmítnutím vojáků, kteří už KZP pro profesionální vojáky absolvovali a doporučili mi, abych kontaktovala tiskovou mluvčí Armády ČR.

Jako druhou výzvu, kterou chci uvést, je etika. Rubinstein (2003) zmiňuje reciprocitu, ke které dle jeho názoru dochází během „*spolupráce*“ mezi výzkumníkem a institucí, ve které se výzkum

odehrává. V mém případě jde hlavně o etiku spojenou s participanty, protože mým cílem je zprostředkovat skrz můj výzkum jejich zkušenosti a zároveň nedovolit, aby došlo k nesprávným interpretacím, kterých bych se mohla dopustit.

Poslední příklad anthropology of the military věnuji české antropoložce Haně Červinkové, která se ve své etnografické knize *Playing Soldiers in Bohemia: an Ethnography of NATO Membership* (2006) věnuje postsocialistické transformaci Armády ČR skrz rozhovory s profesionálními vojáky, kteří se rozhodli opustit armádu. Cílem terénního výzkumu bylo najít důvody, které vojáky vedly k tomuto rozhodnutí. Tento výzkum prováděla šestnáct měsíců (v letech 2001–2002), během nichž byla zaměstnána v armádě jako vojenská výzkumnice.

Červinková ve třetí kapitole zmiňuje totální instituci. Armáda je totální institucí, kde je potlačena identita vojáků; pravidla, která platí za zdmi kasáren, potlačují identitu vojáků uvnitř (Červinková, 2006). Když mě napadla myšlenka o výzkumu zaměřeném na transformaci z civilního občana na vojáka, myslela jsem si, že tři měsíce ve Vyškově účastníky kurzu velmi poznamenají. KZP ve Vyškově je „jen“ mezistupeň, který má ověřit, zda účastníci kurzu zvládnou všechen nápor, který je tam čeká.

Vedle totální instituce zmiňuje i problematiku času. Červinková se věnovala pilotnímu výzkumu s vojáky, kteří vykonali svou roční základní vojenskou službu (vojna – do roku 2004 byla povinná). Jejím cílem bylo zjistit: „*their motivation for serving in the military, the comparison between their expectations and the reality of the service, their opinion regarding the contribution of the year in service to their life and career and more general questions targeted*

at learning about the connection between the motivation of the men to serve in the military and their relationship to the nation state“ (Červinková, 2006, s. 72). Mezi výsledky se objevovaly výpovědi, které rok v armádě nazvaly jako *waste of time*. Pro některé to byl samozřejmý krok, který měl dokončit jejich proměnu z chlapců na muže – jelikož znám vojnu jen z vyprávění mého otce, který ji absolvoval v letech 1985–1987 (v té době byla vojna dvouletá), tak vycházím pouze z jeho zkušenosti. Zmiňuji to proto, že Červinková píše o tzv. „mazárně“, o hierarchii, která je v armádě nastolena (Červinková, 2006). Zajímalo mě, jak to tehdy vnímal můj otec a byla to pro mě velice zajímavá výpověď. Pro něj vojna znamenala samozřejmou součást života, kterou musel absolvovat, a užil si jí. Vše, co se tam odehrávalo a co bychom dnes nazvali šikanou, on bral jako normu. Výpovědi participantů Červinkové mě upoutaly proto, že pro některé to, do určité míry, byla součást života, ale někteří byli znechuceni šikanou a chováním, které tam zažili, a proto to nazvali jako *waste of time* – jejich očekávání bylo, že odejdou se zkušenostmi.

1.3 Shrnutí

Jak už jsem zmínila výše, rozlišuji dva přístupy k armádě. První část této kapitoly se věnovala *anthropology for the military* a HTS. I když já se budu věnovat *anthropology of the military*, shledávám HTS jako důležitý milník v celkovém vývoji vztahu antropologie a armády. Dle mého názoru původní myšlenka, kterou předložily McFate a Jackson nebyla chybná, nicméně ji považuji za dosti idealistickou a troufnu si říct až nerealistickou, protože myslet si, že na světě nejsou lidé, kteří by databázi se všemi sociokulturními znalostmi nezneužili ve svůj prospěch, je naivní. To, že pozdější chod HTS je eticky sporný, nebudu dále rozebírat.

Spolupráci mezi antropology a armádou hodnotím jako pohyb na tenkém ledě – být součástí tak velké instituce, která je svázána mnoha pravidly; zároveň shromažďovat sociokulturní informace o „cizí“ zemi a být přítel na „obou stranách“. Je pro mě velice těžké představit si, že bych svou prací mohla ublížit obyvatelům dané země, o kterých bych shromažďovala informace, i když by cíl byl ku prospěchu všech zúčastněných; nesnesla bych pocit, že by někdo mohl použít získané informace k tomu, aby vědomě ubližoval ostatním. Rozdíl je v tom, že být součástí instituce, v tomto případě být součástí armády, a dobrovolně předávat křehké informace s vědomím, že by možná někdy byly zneužity, mě odrazuje od spolupráce s těmito institucemi. Zároveň si uvědomuji, že může dojít k tomu, a i k tomu dochází, že lidé překrucují myšlenky jiných a využívají je úplně v jiném smyslu, než jaký byl původní záměr. Tohle neplatí jen v tomto případě. I když já se věnuji *anthropology of the military*, pracuji se slovy a zkušenostmi lidí, kteří jediní přesně ví, jak zakusili danou zkušenost, a i přesto jsem to já, kdo bude jejich příběh vyprávět – s tím přichází velká zodpovědnost.

2. Totální instituce

Totální instituci jsem zmiňovala v první kapitole ve spojitosti s Hanou Červinkovou. Tento termín zavádí do sociologie Erving Goffman. Detailně problematiku totální instituce rozvádí v knize s názvem *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (1961).

Goffman (1961) popisuje život v totální instituci následovně: za prvé všichni žijí na jednom místě s jednou autoritou; za druhé všichni jsou si rovni; za třetí jakákoliv činnost je předem naplánována. Totální instituce dělí do pěti odlišných skupin, každá s naprosto rozdílným charakterem – od věznic, vojenských kasáren, psychiatrických léčeben až po domovy pro seniory a kláštery (Goffman, 1961). Řekněme, že Kurz základní přípravy (dále jen KZP) pro profesionální vojáky funguje jako totální instituce a armáda, jako taková, je totální institucí. Pokud bych se touto optikou podívala na výcvik, tak se všechny znaky shodují – výcvik se odehrává na jednom konkrétním místě s jednou autoritou (instruktor). Všichni rekruti mají stejnou hodnotu a během tří měsíců pobírají stejný plat. Každá činnost má během dne svůj čas. Výcvik trvá od pondělí do čtvrtka po dobu tří měsíců a každý jeden den má svůj jasný rozvrh, který se týká nejen činností, ale i jídla a oblečení, které rekruti musí mít na sobě. Za nedodržení následuje fyzický kolektivní trest (běh, čištění výzbroje navíc, kliky).

2.1 Disciplinární moc

Disciplinární moc je „moc, která namísto aby vybírala a odebírala, má jako hlavní funkci „vycvičit“...“ (Foucault, 2000, s. 44).

V knize *Myšlení vnějšku* (2003), konkrétně v kapitole s názvem *Subjekt a moc* nebylo Foucaultovým cílem podrobit moc analýze,

ale popsat proces, jak se člověk stává subjektem. Foucault (2003), ale konstatuje, že moc je součástí tohoto procesu, a proto se touto problematikou zabývá. Moc lze vykonávat pouze nad svobodnými subjekty – to znamená, že svoboda je klíčovým aspektem při výkonu moci (tamtéž, 2003).

Disciplinární moc je jen jednou z mnoha forem moci. Touto konkrétní se detailně zabývá v knize *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení* (2000). Disciplína je promítána do fyzické podoby – do těla, které je řádně cvičeno a kontrolováno. Například postoj vojáků, manipulace se zbraní, pochodování vojáků má jasně danou strukturu; tělesné pohyby jsou v souladu s časem a za žádných okolností nesmí docházet k prodlevám tedy ke ztrátám času (Foucault, 2000). Představuje několik postupů, které dopomůžou k produktivnímu využití času a prostoru, jako příklad využil vojenskou organizaci. Řadí se sem jasně časově vymezená doba určité činnosti; rozdělení cvičení pro nové rekruty, veterány nebo pro vojáky z povolání a následné ukončení zkouškou (tamtéž, 2000). Pokud tyto postupy aplikuji na KZP pro profesionální vojáky Armády ČR, tak rekruti mají předem stanovený rozvrh, který je jasně časově omezen. Výcvik pro nové rekruty je oddělen od výcviků již profesionálních vojáků a zároveň jsou během KZP rozděleni na roty a ty jsou dále rozděleny na několik dalších čet; každá četa má jiný časový harmonogram. Nakonec je vše zakončeno zkouškou. Během KZP se konají tři fázové testy (*fázovky*), které prověřují znalosti a dovednosti vojáka. Pokud rekrut testy nesplní, má možnost druhého pokusu, poté už je závěr konečný.

Armáda je totální institucí, kde disciplinární moc je nástroj k „vytvoření“ správného vojáka. Během výcviku se naučí

disciplinovanému chování, poslušnosti a respektu autorit. Zkušenosti získané ve výcviku následně voják využije na útvaru, do kterého je přidělen, a dochází k dalšímu zdokonalování a obohacování.

3. Konstrukce reality

Existuje nespočet realit a každý jeden z nás si tvoříme tu vlastní. Sociální konstrukci reality se bohatě věnuje Berger a Luckmann (1999) ve stejnojmenné knize. Určitým způsobem svou realitu konstruujeme, používáme zaryté vzorce chování, které mohou, ale i nemusí souviset s primární socializací; studujeme a získáváme informace, které otevírají nové obzory, učíme se novým dovednostem. Existuje mnoho způsobů, jak konstruovat realitu a mnoho nástrojů, díky nimž vnímáme svět tak, jak ho tady a teď zakoušíme.

3.1 Socializace

Naše realita je utvářena ve „světě institucí“, což znamená, že existují zavedené vzorce chování, do kterých jsme od dětství socializováni našimi tzv. významnými druhými (*significant others*), mezi které patří rodiče, sourozenci, prarodiče, ale mohou to být také opatrovníci (Berger & Luckmann, 1999). Jinými slovy osoby, které uvádí dítě do společnosti. Tento proces se nazývá primární socializace, při kterém se člověk stává členem společnosti (Urban, 2011).

Po primární socializaci následuje sekundární socializace, která se vyznačuje vzájemnou interakcí např. s vrstevníky nebo také jinak zobecněnými druhými (*generalized others*); zároveň se vyznačuje osvojováním nových rolí (Berger & Luckmann, 1999). Role týkající se profese, kterou si člověk osvojuje a učí se nové dovednosti, jazyk (profesní slang) a symboly spojené s novou profesí. Problematice sekundární socializace a zobecněných druhých se podrobně věnuje George H. Mead ve své knize *Mysl, já a společnost* (2017).

V životě můžou nastat situace, které razantně změni směr našeho života. Tyto situace vedou k tzv. resocializaci, která spočívá

ve změně návyků, hodnot a vzorců chování (Urban, 2011). Mezi takové situace patří např.: traumatická událost, propuštění z věznice, časově omezený výcvik vojáků, návrat vojáka z mise nebo návrat do civilního života a další. I když by se mohlo na první pohled zdát, že vstup do armády je příkladem resocializace, není tomu tak. Berger a Luckmann (1999) uvádí, že sekundární socializace nemůže proběhnout bez primární socializace. Resocializace na druhou stranu spočívá v tom, že člověk transformuje realitu, kterou doposud vnímal jako tu „svou“. Tento proces je do jisté míry podobný primární socializaci s tou výjimkou, že neprobíhá v dětství (tamtéž, 1999).

3.2 Sociální role

Sociální role je *„očekávané chování spojené s určitým statusem; toto chování se řídí kulturně definovanými právy a povinnostmi, které vyplývají z daného statusu“* a status je *„postavení člověka v sociální struktuře“* (Malina, 2009, s. 3441, 3909).

Chování v roli je ovlivněno institucemi, tedy zavedenými vzory chování, které jsou dodržovány. Každý ve svém životě hraje několik rolí, ať už jsme student či profesor, matka, otec, dcera, syn, tak máme předem dáno, jak bychom se měli chovat a jak společnost očekává, že bychom se měli chovat. Víceméně to vede k předvídatelnému chování (Keller, 2012).

Například během výcviku vojáků, kterým se zabývám, je uniforma nástroj, který je úzce svázán s určitými vlastnostmi. Pro upřesnění, osoba ve vojenské uniformě je voják, člen armády, to znamená, že my jakožto obecnostvo očekáváme, že se bude chovat jako správný voják. Automaticky na něj pohlížíme tak, jak my si představujeme roli vojáka.

Erving Goffman ve své knize *Všichni hrajeme divadlo: sebereprezentace v každodenním životě* (2018) zmiňuje v první kapitole „herecký výkon“. Konstatuje, že existují dva póly, jak je jedinec přesvědčený o své roli. První, kdy se osoba se svou rolí naprosto ztotožňuje, a druhý pól, kdy se neztotožňuje vůbec. Goffman (2018) na příkladu nového rekruta na vojně, který se ze začátku chová ukázkově a dle pravidel jen proto, aby nedostal fyzický trest, a postupně dochází k zvnitřnění pravidel, které posléze dodržuje jen, aby reprezentoval armádu tak, jak má, ukazuje, že dochází k určité proměně od jednoho pólu k druhému.

Osoba, která přijímá roli vojáka nebo je na cestě stát se vojákem, musí projít procesem, ve kterém se učí novým normám a návykům, získává informace a je jeho svobodným rozhodnutím pokračovat nebo ne. Toto je příklad role získané. Oproti roli vnucené, kam můžeme zařadit např. vojnu, která v dnešní době už není povinná, je rozdíl patrný (Keller, 2012).

V některých případech dochází k tzv. konfliktu rolí. Konkrétně dochází za prvé ke konfliktu v roli, což znamená, že se osoba musí rozhodnout, jaké požadavky společnosti splní, protože nemůže uspokojit všechny; za druhé konflikt mezi rolemi, kdy osoba není schopná sloučit požadavky dvou rozdílných rolí, které představuje jedna osoba; za třetí já-role konflikt, kdy osoba není schopná splnit požadavky společnosti, protože nemá schopnosti pro splnění jejich představ (Keller, 2012; Urban, 2011).

3.3 Shrnutí

Realita, která je prostoupena touto prací, je ta „armádní realita“; ta, do které ze své pozice nemám plný přístup. Na základě konverzace se svými participanty jsem mohla nahlédnout za oponu, která

by pro mě jinak zůstala spuštěná. Je nutné si uvědomit, že to, co se nachází za oponou, je interpretace reality participanta a není to objektivní, ale pouze subjektivní jedinečná konstrukce reality.

4. Metodologie

V této kapitole se nejdříve budu věnovat kvalitativnímu výzkumu a co je jeho podstatou. Následně ve zkratce popíšu, v čem spočívá interpretativní fenomenologická analýza, dle které se řídím při tvorbě výzkumných otázek, sběru dat a následné analýze výpovědí participantů. Na závěr zmíním etiku výzkumu a jak jsem se vypořádávala s určitými etickými problémy.

4.1 Kvalitativní výzkum

Pro zhotovení mého výzkumu jsem dospěla k závěru, že kvalitativní výzkum je vhodnější oproti kvantitativnímu. Creswell ve své knize *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches* (2007) vymezuje několik klíčových znaků kvalitativního výzkumu. Prvním znakem je zkoumání v přirozeném prostředí participantů; druhý znak je shromažďování dat za použití více zdrojů – rozhovory, pozorování, zkoumání v dokumentech; třetím znakem je důležitá účast participantů a jejich vliv na vývoj celého procesu výzkumu; čtvrtý znak je tzv. *emergent design* – to znamená, že se náš prvotní plán může ubírat jiným směrem na základě získaných dat a výpovědí participantů, nicméně my jakožto výzkumníci neseme zodpovědnost za směr, kterým se výzkum bude dále ubírat; pátý znak je interpretace – úkolem výzkumníka je správně interpretovat výpověď participanta, ale s vědomím, že nelze oddělit i interpretaci výzkumníka, který na zkoumaný problém nahlíží z jiné perspektivy a může tím nabídnout další úhel pohledu. Na to navazuje šestý znak a tím je holistický přístup, jehož cílem je komplexní přístup k problému (Creswell, 2007). Dle Creswella je cílem kvalitativního výzkumu „*to learn about the problem or issue from participants*

and to address the research to obtain that information“ (Creswell, 2007, s. 39).

4.2 Interpretativní fenomenologická analýza

Podstatou interpretativní fenomenologické analýzy (dále jen IPA z anglického *interpretative phenomenological analysis*) je pochopení a popsání společné zkušenosti participantů a zachycení významu, který jednotliví participanté dané zkušenosti přiřkládají (Kostínková & Čermák, 2013). Také bych chtěla zmínit rozdíl mezi tradiční fenomenologií, jejímž účelem je popsat daný fenomén bez jakéhokoliv vlivu výzkumníka, který fenomén interpretuje, a IPA, kde je naopak výzkumníková zkušenost a interpretace nedílnou součástí analýzy (Smith, Flowers, a Larkin, 2009).

4.3 Výzkumné otázky a tvorba dat

Mým cílem je zachytit zkušenost z pohledu participantů a zároveň sebe jako výzkumníka neklást do pozadí, protože jsem do určité míry součástí výzkumu a interpretace. Na základě toho jsem zvolila výzkumnou metodu a IPA byla nejvhodnější volbou. Už v mé hlavní výzkumné otázce „Jakou zkušenost zažívají účastníci kurzu základní přípravy Armády ČR?“ je základem zkušenost s KZP a vedlejší výzkumné otázky můj zájem rozvíjejí. Týkají se hlavně toho, jaký dopad vstup do armády má na účastníky kurzu, pokud nějaký existuje, a jak ho konkrétní jedinci interpretují. Zároveň je mým zájmem zjistit, co vedlo mé participanty k přihlášení se do Armády ČR; jak vypadá a jaký význam přisuzují participanté průběhu kurzu z jejich vlastního pohledu; jaké důsledky sebou účast v kurzu přináší a v jaké oblasti účastníkovy života se tyto důsledky projevují.

Abych nenarušila pořadí, podle kterého jsem postupovala při výzkumu, budu pokračovat s výběrem „výzkumného vzorku“. Na počátku jsem udělala předvýzkum, kdy jsem se snažila najít někoho, kdo s Armádou ČR má už něco společného. Podařilo se mi to skrze známého, který mi předal kontakt na svého kamaráda, který se v minulosti účastnil kurzu pro aktivní zálohy. S ním jsem se spojila a udělali jsme první rozhovor, který měl sloužit jen pro mou orientaci, ale nakonec jsme pokračovali dál. Zjistila jsem, že se bude účastnit KZP pro profesionální vojáky právě v tom samém termínu (tedy od října do prosince 2019), kdy jsem chtěla oslovit několik dalších možných participantů, kteří by byli ochotní zúčastnit se mého výzkumu. Abych mohla oslovit ostatní participanty, přidala jsem se do jedné facebookové skupiny (v září 2019), která shromažďovala lidi chystající se na KZP v požadovaném termínu.

Další krok byl jasný, oslovit možné participanty s dotazem a vysvětlením, v čem můj výzkum spočívá a zda by chtěli být součástí. Takto jsem oslovila cca patnáct lidí, z toho devět souhlasilo. Mezi těmi devíti bylo šest mužů a tři ženy ve věkovém rozmezí od 18 do 30 let v době výzkumu. Každého z nich jsem informovala o tom, že vše bude probíhat anonymně a pokud s tím souhlasí, tak součástí jsou tři polostrukturované rozhovory s každým z nich. Jelikož jsem se snažila zachytit celý proces jejich vnímání během KZP, tak první kolo rozhovorů se odehrávalo ještě před začátkem kurzu, tedy v září. Druhé kolo rozhovorů cca uprostřed kurzu, takže během listopadu. Třetí kolo probíhalo po skončení, to bylo během prosince (kvůli Vánocům je délka KZP zkrácena, a proto bylo možné udělat rozhovory ještě v tom stejném měsíci) a ledna. Pokud s tímto souhlasili, tak jsem se s každým jednotlivě domluvila na termínu

prvního rozhovoru. Před začátkem rozhovoru jsem se každého z nich zeptala, zda souhlasí s nahráváním, a pokud by bylo něco, co nechtějí, aby bylo nahrané, tak stačí říct a nahrávání přeruším.

První kolo rozhovorů bylo založené na stejné osnově pro všechny, která se týkala hlavně seznámení a získání určitého „pozadí“. Osnova byla rozdělena na několik témat. První téma se týkalo rodiny, dětství, vztahu s rodiči nebo současného vztahu s partnerem či partnerkou (týkající se hlavně podpory z jejich strany), odkud pochází, jaké je jejich vzdělání a pokud pracují, tak jaké je jejich zaměstnání. Dále také vztah k armádě jako takové; hledala jsem souvislosti mezi zájmem rodiny o armádu a co byl ten prvotní impulz mých participantů, kdy se rozhodli vstoupit do armády.

Druhým tématem bylo jejich vnímání průběhu přijímání. Jelikož termíny fyzických, psychických testů a celkové zdravotní prohlídky absolvovali už několik měsíců před konáním prvního rozhovoru (každý měl jiný termín), tak jsem se na to zpětně doptávala. Zajímala jsem se o jejich přípravu na fyzické testy, průběh psychických testů, zejména jak se cítili, když test dokončili, a co následovalo. Také mě zajímal jejich názor na složitost tohoto procesu přijímání a jakou důležitost tomu přikládají z jejich pohledu.

Třetí téma se týkalo jejich očekávání a představ o samotném Vyškovu, kde se KZP konal. Otázky byly směřované na budoucí spolubydlící, instruktory a s tím spojené vnímání autorit. Dále také na jejich pocity o sobě samých – jejich psychickou a fyzickou připravenost, vyrovnávání se stresovými situacemi, ale i na to, jaké informace získali před kurzem od známých z Armády ČR nebo jiných zdrojů.

Čtvrté a poslední téma se týkalo jejich pohledu do budoucna a vlivu profese vojáka na jejich život. Zajímalo mě, zda si myslí, jestli nějaký vliv vůbec nastane nebo ne, a pokud ano, tak kde se projevuje, ale to už bylo součástí dalších rozhovorů probíhající během kurzu.

Tato čtyři témata se do jisté míry objevovala i v druhém a třetím kole rozhovorů, ale vždy byly otázky formulovány na základě výpovědí z předchozích kol. Každý participant měl trochu odlišné otázky v návaznosti na jejich výpověď z předchozího rozhovoru.

Ve všech třech kolech jsem se na konci rozhovoru zeptala, zda probíhalo vše v pořádku, jak se cítili před rozhovorem a jak se cítí po něm. Nejdůležitější otázka byla ta, jestli chtějí pokračovat dál. Všech devět participantů souhlasilo. Následně na konci října jsem každého z nich požádala o domluvení další schůzky týkající se druhého kola rozhovorů. Zde se vyskytly první problémy. Jeden z participantů kurz předčasně ukončil a dál o něm už nechtěl mluvit, další participant se mi už nikdy neozval a jedna participantka nemohla pokračovat z důvodu bezpečnostní prověrky, kterou někteří v kurzu měli. Nakonec tedy dále pokračovalo šest participantů, z toho čtyři muži a dvě ženy. S nimi jsem se domluvila na termínech druhého rozhovoru a vše probíhalo bez jakýchkoliv problémů. Součástí těchto rozhovorů byl opět souhlas s nahráváním, poté upravené otázky pro každého participanta zvlášť a následné ukončení rozhovoru s otázkou, jak se cítili a zda chtějí pokračovat i třetím rozhovorem.

Třetí kolo rozhovorů jsem s participanty domlouvala na začátku prosince. Některé se odehrávaly koncem měsíce a některé začátkem ledna. Důležité pro mě bylo, jestli chtějí pokračovat a zdali se za ten čas něco nezměnilo. Naštěstí se nic nezměnilo a všech šest participantů chtělo pokračovat dál. Vše probíhalo v podstatě stejně

jako předchozí rozhovory. Některé rozhovory se konaly osobně, ale větší část byla přes telefonní hovor. Bylo to hlavně z důvodu, že každý se nacházel v jiné části České republiky a bylo náročné pro obě strany najít vyhovující termín, proto jsme zvolili náhradní možnost, a to přes telefon, což bylo vyhovující pro všechny.

4.4 Analýza dat

V lednu jsem měla osmnáct rozhovorů plus tři rozhovory od tří participantů, kteří už dál nebyli součástí mého výzkumu. Následně jsem všechny rozhovory postupně přepsala. Zde jsem plná dojmů udělala první chybu a to tu, že jsem přepsala nejdřív všechny první rozhovory, takže šest rozhovorů. Následně jsem se chybě vyvarovala tak, že jsem se, jak koneckonců i IPA doporučuje, věnovala jen jednomu participantovi a po dokončení analýzy jsem přešla k dalšímu.

Detailně jsem přepsala všechny tři rozhovory s prvním participantem. Následně jsem si rozhovory pro svou lepší orientaci vytiskla a začala jsem je číst. Kostínková a Čermák (2013) ve své kapitole představují několik kroků, kterých by se měl výzkumník držet při analýze dat. Prvním krokem, který jsem absolvovala, bylo opakované čtení. Podstata toho je vžít se „do kůže“ participanta a aby to šlo ještě lépe, poslechla jsem si nahrávky rozhovorů znovu.

Druhým krokem jsou komentáře. Již při tisku jsem zvolila velice široké okraje. Okraj vlevo byl určen na mé poznámky, které mě napadaly během čtení rozhovoru, a okraj vpravo sloužil pro možná témata. Když jsem měla dojem, že jsem s poznámkováním u konce, napsala jsem několikastránkový profil osobnosti a abych se vyhnula jakémukoliv hodnocení, použila jsem pouze výpovědi

z rozhovoru bez toho, aniž bych použila jakékoliv své poznámky. V tom mi opět pomohlo opakované čtení a opakované poslechnutí nahrávek rozhovorů.

Třetím krokem byla práce s vlastními komentáři. Já jsem vycházela hlavně z profilů osobnosti, kde se vynořilo hned několik témat a každý jeden participant zastával jiný úhel pohledu na to dané téma. S tímto se vynořily i mé obavy, zda je tento postup správný, nicméně jsem dospěla k závěru, že profily osobnosti jsou pro mě daleko více vypovídající než poznámkování. Na to plynule navazuje čtvrtý krok, který spočívá v nacházení souvislostí mezi tématy.

Pátý krok spočívá v interpretaci výpovědí. Zde dochází k uvědomění, že výzkumníkova zkušenost s tématem nebo jeho názory, rodina a celkové pozadí jsou nedílnou součástí interpretace. V mém případě neexistuje zkušenost s KZP, a to je do jisté míry výhodou, protože jsem s participanty mluvila z pozice neznalého člověka, který se chce lépe orientovat v tomto tématu skrz jejich vlastní zkušenosti.

4.5 Etika

Etické problémy jsou nedílnou součástí každého výzkumu a já kladu velký důraz na dodržování etického kodexu. Během výzkumu jsem následovala Etický kodex České asociace pro sociální antropologii v následujících krocích. Všechny své participanty jsem obeznámila s výzkumem, co je jeho součástí, jak bude probíhat a pokud měli dodatečné otázky, kdykoliv jsem odpověděla. Před každým rozhovorem jsem vyžadovala souhlas s nahráváním a také jsem každého z nich informovala o možnosti přerušování nahrávání, pokud by nechtěli, aby jejich výpověď byla zaznamenána. Jelikož k této

situaci došlo, nahrávání bylo přerušeno, a proto ani nedošlo k použití těchto informací ve výzkumu.

Dále jsem všechny své participanty obeznámila se skutečností, že jejich výpovědi budou anonymní. Každému participantovi jsem na základě toho přiřadila abecední písmeno a tím jsem zajistila naprostou anonymitu. Všichni byli předem informováni, že práce bude zveřejněna na internetu.

Během analýzy dat jsem každého z nich kontaktovala, jestli stále souhlasí se spoluprací na výzkumu. Do finální verze měli participanti možnost nahlédnout a okomentovat ji. Každý participant měl možnost kdykoliv zastavit spoluúčast v mém výzkumu. V kapitole věnované tvorbě dat jsem se již vyjadřovala o třech případech, kdy spolupráce byla zastavena. V prvním případě to bylo předčasné ukončení kurzu, v druhém případě to byla nekomunikace ze strany participanta a ve třetím případě bezpečností prověrka, která znemožňovala jakoukoli komunikaci.

Pokud by někdo chtěl umožnit přístup k originálním materiálům (přepisy rozhovorů či nahrávky) bylo by to možné pouze po domluvě s daným participantem, kterého se to přímo týká.

5. Prezentace výsledků

Vypni mozek, na nic nemysli.

D2: Určitě při fyzických aktivitách, kdy jsou naprosto odlišný, než sem byla schopná do té doby nebo byla schopná do té doby provozovat. Myslim tím třeba ten běh – běh s tím vybavením v těch kanadách, žádný běh v teniskách a podobně. Úplně něco jinýho a člověk si myslí, že má natrénovaná, no a nemá, nemá. Je to ... v životě jsem nezvracela z vyčerpání a tam se mi to stalo už několikrát, takže ... takže asi tak.

T: Jak se to řeší, když to na tebe přijde a holt to ... (*nedokončená věta*)

D2: No, křičej na tebe ať zvracíš rychlejš, aby si nezdržovala (*smích*)

T: Jak zvládáš tyhle situace?

D2: No nic, zvracíš rychlejš (*smích*). Ne, tak ono to nejde ... na tom si to hlavně člověk nesmí brát osobně, protože kdyby si to všechno bral osobně, tak z toho za chvíli švihne člověku, ale tam prostě musíš furt myslet na to, že to je prostě ty tři měsíce, že to je ten výcvik, že prostě řvou i jakože... to je prostě popis jejich práce nebo jak to mám říct jo... **nesmí si to člověk brát osobně no.**

T: Takže takový klíč k úspěchu je nebrat si to osobně?

D2: Jo, určitě, určitě. **Brát to furt jakoby s nadhledem**, i když jakoby konkrétně na mě vyloženě, že by si mě vzali a křičeli na mě z očí do očí to se mi nestalo, akorát párkrát jenom takhle nějaký houknutí jo, ale jsou lidi, který si prostě vzali před sebe a jeli do nich a myslim si, že když si to ten člověk neuvědomuje, že to jako kdyby taková hra, nebo jak bych to řekla, nemyslim to teďka jako, že bych to nějak zlehčovala, to vůbec ne, ale je potřeba to brát s nadhledem a nebrat si to osobně.

První ukázka z rozhovoru, jejímž účelem je představit konkrétní situaci, kdy účastník kurzu pociťuje doslova na vlastní kůži, co ho může potkat na výcviku. Toto je část rozhovoru, který se konal během druhého kola rozhovorů (proto označení D2) s participantkou (D)¹.

¹ Během výsledků se budou objevovat abecední písmena (A-F), které jsem přiřadila šesti participantům. Za písmenem se vždy objevuje číslo, to určuje, zda se rozhovor konal v 1., 2. nebo 3. kole. Pokud se v textu objeví C3, znamená to, že se rozhovoru účastnil participant C a rozhovor se konal ve třetím kole.

Co se odehrává uvnitř účastníka kurzu, který si sáhne na své fyzické dno? Co by udělal člověk v civilu, kdyby něco takového zažíval? Jak se má správný budoucí voják zachovat, když něco takového prožívá? A jaký dopad a co to vyvolává v mých participantech, kteří jsou zároveň stále civilní občané, ale během výcviku musí potlačit určité emoce, pokud to chtějí zvládnout a stát se profesionálními vojáky? To je několik z mnoha otázek, které mě napadaly. Tahle ukázka rozhovoru je jen malé nahlédnutí do prožívání jednoho člověka, který tuhle zkušenost zažíval vedle mnohých ostatních, kteří si procházeli tím stejným, ale prožívali to jinak nebo se to do určité míry podobalo tomuto prožitku.

Ten, kdo se dobrovolně přihlásí do armády, má své určité představy, jak to asi bude probíhat, co bude náplní a jak se na to připravit. Zde je ukázka, že ačkoli má člověk pocit, že je připraven, rázem se to může změnit. To samozřejmě nemusí platit u všech. Je nutné mít na paměti, že nelze hodnotit všechny ostatní na základě jednoho příkladu. Participantka D si sáhla na své dno, zvracela při běhu z vyčerpání, příslušné autority na ní vyvíjely v této nepříjemné chvíli nátlak a teď přichází má otázka, možná se na ni ptáte i vy, proč? Proč si to nechala líbit? Proč neukončila výcvik? Nelze na to jednoduše odpovědět a ani si nejsem jistá, zda existuje správná odpověď.

Pro nás mnohé, kteří jsme si takovým výcvikem neprošli, to může být naprosto nepochopitelné a nepředstavitelné snášet takový nápor. Nutno říct, že někteří to nemusí vnímat jako nápor. Participantka D do Armády ČR vstoupila dobrovolně a rozhodla se úspěšně dokončit kurz. V ukázce můžeme vidět, že její strategií

bylo *nebrat si to osobně*. Není první, která toto zmínila. Ostatní participanti měli podobnou strategii, např.:

B1: **Vypneš mozek** a jdeš, když to chceš dělat, tak to uděláš, když nechceš do armády, tak to vzdáš.

C3: Noooo... to je takový těžký no. Já jsem nad tím **moc nepřemejšlel** prostě no. Já sem si v hlavě nastavil, **že to prostě musím dát za každých okolností**, tak sem to prostě dal.

E3: Jo, dobrý, jako **nepřipouštím si to k tělu** no. Ono je to jakoby jedním uchem tam, druhým ven. Tak jako **neberu si to nějak osobně**, to by pak bylo špatný.

Při takových situacích, jako například zde, kde si nemůže účastník kurzu dovolit vypustit určité emoce (např.: vztek, nesouhlas), které by je v tu chvíli mohly ovládat, je základ potlačit právě tyhle emoce. To zní velice složitě až nepřirozeně, potlačit část sebe. Jak už jsem jednou zmiňovala, proč by to někdo dobrovolně podstupoval? Protože vědomí toho, že to jsou pouze čtyři dny v týdnu po dobu tří měsíců, kdy musí člověk sám sebe potlačit, je nic oproti výsledku, který účastníky čeká po dokončení výcviku, kdy se stanou profesionálními vojáky.

D3: Jak říkám, akorát v tom prostředí v tom výcviku jsem se snažila furt se nějak nabuzovat, **že jako je to v pohodě a že ty 4 dny se nějak překlepu a ty 3 dny volna a člověk se do toho trochu dostane.**

Co dalšího pomáhalo účastníkům vyrovnat se s takovými situacemi? Mohla bych to nazvat jako sociální facilitaci, což znamená, že člověk v přítomnosti ostatních lidí vydá daleko větší množství úsilí a energie, než kdyby danou činnost vykonával sám (Hopper, 2020). V odpovědích některých mých participantů jsem nacházela právě sociální facilitaci, kdy účast ostatních spolurekrutů motivovala účastníky kurzu dokončit zadaný úkol. Mezi takové odpovědi patří např.:

D3: Pro někoho to byla brnkačka, pro někoho to bylo, že skončil – a já sem to měla tak, že sem se furt držela. Ale byly tam situace, kdy sem si říkala, že už toho mám plný zuby, ale furt jsem se udržovala tím, **že v tom nejsem sama a že nás tady je, nevím kolik, a všichni jsme na tom stejně.** Tak to sem si furt říkala, a to mě docela drželo nad vodou no.

E3: Hm... tak jako, říkám si, že... nebo **říkal jsem si, že jsme na tom úplně všichni stejně,** že tam nikdo nemá jakoby výhody. No a když to tam zvládali padesátiletý, čtyřicetiletý lidi, tak jako proč bych to nezvládl já, že jo.

F3: Na druhou stranu jsem si říkal, jakože krom toho, jak by mi fajně bylo na té ubytovně, tak jsem si říkal **"ty jo, jak by se na mě všichni dívali?"**, všichni to tady vydrží že... a já, jakože já F, taková močka, jsem to nezvládl že"... jakože **bych klesnul aj ve svých očích aj v jejich,** takový tlak na sebe sem si udělal, jsem si říkal, že to jako nedopustím no.

Když jsem zmiňovala potlačení některých emocí, které zkrátka nemohli nechat účastníci kurzu vyplynout na povrch, tak to neznamená, že je naopak v jiné situaci nefiltrovali. Např. participantka A, které se přihodila situace během výcviku, kdy byla vystavena křiku instruktora, protože se něco pokazilo, reagovala takto:

A2: No, prvotně, když mě tam jako tak trošku seřval, tak jsem měla **chuť se na něj otočit a poslat ho s prominutím do p*dele,** že to prostě není naše chyba. A pak sem si řekla: „nestojí ti to za to, moh by z toho bejt nějaký průser, drž hub*, jenom mu to vodkejvej a se* na to a jdi dál“. No a jako samozřejmě s*alo mě to, neskutečně mě to s*alo.

V návaznosti na to během třetího kola rozhovorů participantka na otázku, v čem jí výcvik konkrétně omezoval odpověděla takto:

A3: No to, že jsem nemohla občas sprostě nadávat, když jsem chtěla, že to občas odnesly holky na pokoji, když jsem začala sprostě nadávat, ale jako asi v tom, **že když se mi něco nelíbilo, tak že jsem to nemohla říct,** že je to úplná blbost, tak v tomhle – **že jsem si to musela nechat pro sebe a mlčet.**

I když mnohým z nás může takové chování připadat naprosto nelogické, protože jsme ve 21. století v demokratické zemi a víceméně se nemusíme bát říkat, co si myslíme, tak i přesto jsou místa, kde to funguje jinak. Rozdíl je v tom, že lidé, kteří do těchto míst

vstupují, si to dobrovolně vybrali a je jejich volbou, zda dokončí, co začali nebo si uvědomí, že to už je daleko za hranicemi jejich přesvědčení, která si zvolili, a takové místo opustí.

Civil v uniformě

T: Když se tě zeptám na vnímání: ty jako civil a ty jako voják, vidíš tam rozdíl?

C2: Jasně, jasně no. To je... prostě, jako když naleješ **dvě barevné tekutiny k sobě** a pomalu se to prostě míchá. Ale teď je právě ta fáze, kdy se to míchá a trochu se to ve mně jako mele. Nicméně **nás učeť, že** by se tady tohle mělo oddělovat, **měl by se oddělovat civilní a vojenský život**. V civilu bejt civil a nemotat tam to vojenský, protože by to prostě nedělalo dobře, jo. Ty lidi (*v civilu*) to prostě nechápou, prostě... oni to nechápou.

T: A co je to vojenský?

C2: To vojenský, to je právě **ten dril**. To je to, že my **nad ničím nepřemýšlíme a jsme ty gummy**, jo. **Nepřemejšlíme a děláme prostě věci tak, jak maj a aniž bysme nad tím nějak přemejšleli a ptali se proč**. Jo ale děsivou většinou, kor v dnešní době, tak chtěj vědět proč dělaj to, co dělaj. Nad všim hrozně přemejšlej, všechno hrozně řeší a když jim je něco nepohodlný, tak se snaží najít cestu, jak to udělat jim pohodlně, což tak v tom civilu to tak bejvá, teda aspoň co vim podle sebe (*smích*). Tohle v armádě, prostě to ne. To prostě nejde, to by nefungovalo. Naopak v civilu, když právě člověk i jde a s někým něco řeší, tak on to právě prostě dělá aniž by prostě nějak jako snažil simulovat, nesnažil se to prostě vyřešit na 100% a ty lidi ty postupy (*smích*) třeba jim to přijde divný, že si říkaj: „proč to děláš tak, jak to děláš, já bych to udělal jinak... já bych to prostě malinko usnadnil nějak...“ Takže... já se osobně snažim to jako nemíchat dohromady no.

Jak vnímají účastníci přechod z civilu do podoby vojáka, kterého se snaží profesionální vojáci – jejich instruktoři, vybudovat během tří měsíců? Je vůbec reálné, aby se za tři měsíce „změnili“ ve vojáky? Pocíťují na sobě nějakou změnu? A pokud ano, dokážou rozlišovat „civilní a vojenský život“?

Když se člověk rozhodne stát se vojákem, tak se socializuje do nové role. Osvojuje si nové návyky, zásady, pravidla a získává znalosti, které využije ve své nové profesi. Úvodní ukázka rozhovoru

slouží ke střetu těchto dvou „světů“ – armádního a civilního, a jak to konkrétní člověk vnímá. Participant C to popsal jako „barevné tekutiny, které se míchají“, to znamená, že rozdíl pociťuje. Jak tento přechod, pokud nějaký existuje, vnímají ostatní participanti?

D3: Já jsem si myslela, že to rozdělovat budu, **že to bude jako obrovskej rozdíl, ale teďka mi nepřijde, že by to byl rozdíl.** Teď prostě vim, že jako když nosim tu uniformu, **že musim se nějak chovat,** ale že bych jako úplně nějak nepřemejšlela nebo si přepnula tlačítko – voják/civil – tak ne, to mi nepřijde.

F2: (...) Já právě jsem ten typ, co odejde z kasárny, a to bude aj na útvaru, že odejdu z útvaru, jako že mi skončí pracovní doba **a prostě vypnu. Prostě najednou mi začíná civil.** (...) V tomhle jsem splachovací, nebo prostě dokážu vypnout a vypnout Vyškov a armádu, a zase se **přeorientovat jakoby na civil** a na svoje záliby, povinnosti a odpočinek.

E3: Za 1. snažim se jakoby dělat to, co chci, ne aby mi někdo říkal, co mám dělat, i když s tím teďka... je jasný že to budu muset (*v armádě*), **ale udržuju pracovní a civilní život.**

B2: Zatim sem **civil oblečenej v uniformě.**

Je důležité stále mít na paměti, že jde o výcvik, který má prověřit, zda je rekrut vhodný pro práci v armádě. Je rozdíl mezi prostředím, kde je voják ve výcviku a místem, kde už vystupuje jako plnohodnotný voják z povolání. Participanti jsou si této skutečnosti vědomi. Např.: participant C se vyjádřil takto:

C3: Zatím sem teda poznal jenom ten výcvik a v **útvary to probíhá samozřejmě jinak.**

Jakou roli hrají autority, v tomto případě instruktoři, při trénování nových rekrutů? Jak obecně vnímají participanti autoritu v armádě? Úkol instruktorů je vycvičit nové rekruty ve vojáky se vším všudy. Někdy se může stát, že autoritám nedůvěřujeme. Neztotožňujeme se s tím, co nám vštěpují do mozku, ale víme, že nesmíme oponovat proti nim. Jakoby jejich slova a činy byly svaté, všemohoucí a jediná existující pravda. V armádě není možnost

ohradit se proti slovům autorit. Voják, který má nižší hodnost nemůže nesouhlasit nahlas a voják, který je teprve ve výcviku má jediný úkol, a to plnit každý povel, který instruktor zavelí. V civilním životě je to nepředstavitelné, plně se podřídít, i když vnitřně nesouhlasíme nebo nerozumíme, proč tomu tak musí být. Participant F to vyjádřil takto:

F2: (...) Vyšší hodnost má vždycky pravdu , musí se poslouchat, musíš se chovat podle pravidel, musí se zdravit vyšší hodnost. Musíš dělat to, co se ti řekne, nesmíš dělat to, co se ti neřekne, ať už to dává, nedává smysl, musíš prostě poslouchat no.

Nejenže se rekruti musí naučit poslouchat a neodmlouvat, musí se naučit oddělovat, co je civilní a co je vojenské. Musí poslouchat, plnit rozkazy a neptat se, jako to vystihl participant C v úvodní ukázce rozhovoru. Má vnímání autority vliv na chování rekrutů? Někteří z mých participantů se vyjádřili takto:

A3: Ti instruktoři, co nás maj na povel nebo maj nás na starosti, tak to sou lidi, který prošli zahraničnima operacema, byli prostě několikrát na misích a ví, co maj učít a prostě jako já je беру – respektuju je a беру je prostě jako autority .

B2: Prostě je to jako můj táta ve Vyškově . (...) Učí tě všechno od začátku , prostě jak dítě.
--

F2: (...) Pro mě by bylo těžké respektovat někoho takového, nějakou takovou urvanou hodnost... u mě by neměl tu přirozenou autoritu, ale měl by tu vyřvanou , takže by to bylo spíš ze strachu ze seřvání (...).

Je snadnější přijímat autoritu, která nám je sympatická a ztotožňujeme se s ní, to tak ale bohužel v životě být vždy nemusí. Téměř všichni z mých participantů mají jen dobré zkušenosti s instruktory a taky se to promítá do jejich interpretace, jak je názorně ukázáno v úryvcích z rozhovorů. Přístup instruktorů a zároveň jeho kladné přijetí budoucími vojáky je jeden z klíčů k úspěšnému dokončení výcviku, ale není to nutně podmínkou. V kapitole „*Vypni mozek*,

na nic nemysli“ jsem na výpovědích participantů názorně ukázala, že důležité je i psychické nastavení jednotlivce bez ohledu na instruktory nebo na jiné možné okolnosti. Tahle kapitola má ale za úkol ukázat jinou perspektivu na výcvik, ale i armádu obecně. Skrze interpretaci participantů jsem popsala přijímání nové role a spojila jsem to s vnímáním instruktorů, kteří „mažou“ hranici mezi civilním a vojenským životem.

Nabít, zabít, umřít

T: Kládl se ve Vyškově důraz na reprezentaci armády?

C3: **Velikej důraz.** (*důrazně řečeno*)

T: Jak to vnímáš?

C3: Velkej důraz... chápu to samozřejmě, že to pro mě je samozřejmost, ale v tom vojenským životě mi to jako nevadí, v kasárnách, jako nemám důvod nad tím přemýšlet, je to jasný, že musím bejt jako voják. Ale, vlastně oni kladou důraz i na to, abysme se i v civilu chovali podle těch vojenskejch zásad. (...) **Oni říkaj, že prostě máme bejt čestný, upřímný, zásadový, odpovědný, obětavý** – konec etiky vojáka. Takže prostě... aby. když někdo ví, že jsme vojáci, aby prostě neříkal, že jsme hovada, abysme dělali čest tý armádě a zároveň teda i sobě a naší rodině i v tom civilu a prostě chovali se tak, abysme nikomu neškodili a abysme byli přínosem.

T: Prý jste měli přednášku od kaplana, který vám říkal jaká je úloha vojáka, jaká je tedy úloha vojáka?

C3: Joooo, to bylo skvělý! To byla nejlepší (*důraz*) přednáška v celým Vyškově, to bylo hodně hustý s těma kaplanama. Říkali nám, že **úkolem vojáka je nabíjet, zabíjet a umírat.**

Jak se má chovat voják? Co je cílem výcviku a jak to vnímají participanté? Ukázka rozhovoru na tyto otázky odpovídá poměrně jasně. Během výcviku je rekrutům vštěpováno, aby si uvědomovali, co je spojeno s rolí vojáka. Jak už jsem zmínila v kapitole „Civil v uniformě“, tak uniforma se sebou nese určité vlastnosti, které jsou součástí bytí vojákem. Zároveň je kladen důraz na reprezentaci

armády i mimo kasárny nebo útvar; to znamená, že voják, který je v civilu musí dbát na to, jak se chová a kontrolovat se. Opět se vracím k potlačování sebe samého, ale s tím rozdílem, že pokud dojde ke ztotožnění se s vlastnostmi vyznačenými v textu, tak se nedá hovořit o potlačení. To je rozdíl, který chci zdůraznit. Jak ostatní participanti vnímají reprezentaci armády a chování vojáka?

A3: Voják by měl držet hodnoty, neměl by být prostě takovej... já nevím, jak bych to slovo... prostě měl by být ochotnej... né ochotnej, ale prostě měl by mít čest a něco dodržovat, měl by chránit ty hodnoty, čemu věří, měl by se zastat těch slabších (...).

F3: (...) Blíží se to, že už od nich jakoby odejdeme, že půjdeme na útvar a na útvaru už se o nás jako o děti starat nebude, že jo. To nám jakoby víc a víc připomínají, že jsou hranice, hodnoty a jako, že máme mít na paměti nějaký kodex chování jako toho vojáka.

Můžeme si všimnout, že participantka A mluví o vojákovi ve třetí osobě, což může značit podstoupení od role nebo jen popis role. Naopak v ukázce participanta F je použité množné číslo „odejdeme, půjdeme“ apod., což značí určitou soudržnost s ostatními rekruty, kterou detailněji popíšu následovně.

Součástí výcviku není jen drilování fyzické síly, ale jde i o změnu nebo snahu změnit přemýšlení a vnímání reality. Respektive jde o konstruování nové reality skrz optiku armádní kultury. Výcvik je nástroj k vytvoření této nové reality a zároveň se snaží zprostředkovaně skrz velice konkrétní cvičení navodit atmosféru bojového území. Skrz spolupráci v četě se rekruti učí, co je to armádní soudržnost, jak je důležitá spolupráce. Během analýzy jsem objevila přítomnost tzv. sociální koheze (soudržnost), která se projevuje během výcviku tak, že četa musí fungovat jako jeden, rekruti na sebe spoléhají, protože jedině společně je možné, aby dokončili zadaný úkol. Ve spojitosti s armádou se této

problematice věnuje i Charles Kirke, konkrétně v článku s názvem *Group Cohesion, Culture, and Practice* (2009). Participantů se v odpovědích týkajících se spolupráce a zároveň vedení instruktorů ke spolupráci vyjadřovali následovně:

A2: Chtěj (*instruktoři*), abychom si **pomáhali** mezi sebou, **abysme se jako nějak stmelili** a voni říkají, že tam hlavně nemá co dělat žádný individualista, že prostě **armáda je týmová práce**. (...)

F2: Jako vedou nás k tomu ať **pomáháme**, vlastně ten výcvik je aj takhle nastavený, že vlastně si musíme pomáhat jako četa, že máme **fungovat jako jednotlivec** (...) Nebo právě ty tresty že... klikujeme všichni společně za jednoho, aby to vlastně bylo, že musíme fungovat jako jeden... **nesmí nikdo vyčnívat**, nesmí si někdo dovolit co si jakoby ostatní dovolit nemůžou. Právě tak to aj bereme, abysme si vlastně zvykli makat jeden za druhého a jakoby sekat dobrotu a **abychom všichni na tom byli dobře**... Nebo třeba ten komplexák jak jsme měli komplexní výcvik, tak vlastně jsme tam byli rozdělení do družstev, rozdělávali jsme oheň **společně**, dělali jsme jídlo **společně**, přístřešek jsme stavěli **společně**.

V kapitole týkající se disciplinární moci jsem zdůrazňovala promítání do fyzické podoby. Během výcviku je to jeden ze základních nástrojů, jak si „podrobit“ nové rekruty a promítnout armádní kulturu do tělesné formy. Nejenže se rekruti musí chovat „jako jeden“, ale musí tak i vypadat a jejich pohyby musí být dokonale sladěné. Nesmí docházet k žádné časové prodlevě, která by mohla způsobit ztracení rytmu. Pokud někdo udělá chybu, následuje fyzický kolektivní trest (často kliky), který dává rekrutovi jasně najevo, že zásady se musí dodržovat a žádné úlevy nejsou součástí armádního světa. Následující ukázky potvrzují, že nutnost sehranosti celé čety je součástí výcviku:

E2: Třeba... třeba ty nástupy. To musí nějak vypadat, **nemůže prostě každé jít jinou nohou, musí to bejt sladěné**, musí tam **bejt** jakože **ustrojenost**, nesmíme mít jakoby na sobě nějaký, co by nás třeba, já nevím, vyčnívalo... něco takovýho. Musíme všichni **koukat stejným směrem**, nesmíme se otáčet, nesmíme mluvit, když mluvíme s nadřízeným tam musíme mluvit stručně a jasně.

F3: (...) Musíme být **všichni ve stejném** aj triko pod uniformu musí být stejné, protože v učebně se vysvěleš a musí být všichni ve stejném, pokud jedno triko

je s dlouhým rukávem a 49 lidí má krátký, tak jdou všichni zpátky do uniforem
no. *(následuje kolektivní trest)*

Z pohledu člověka, který se přímo nestřetil s armádní kulturou, to může být velice nepochopitelné. Proč? To je pravděpodobně jedna z otázek, která některé z vás může napadat během celého čtení výsledků, které zde předkládám. Odpověď na otázku, proč by někdo chtěl být dobrovolně součástí armády, nebo proč jsou nějaké prvky v armádním světě takto uspořádány, když se nám to jeví jako nesmyslné – to jsou otázky, na které neznám odpověď, protože jsem měla možnost nahlédnout jen částečně a skrz zkušenosti mých participantů. Na „civilní a vojenský svět“ je třeba nahlížet jinou optikou, koneckonců armáda je totální institucí, která funguje na zcela jiných principech, než jsme v civilním životě zvyklí.

Závěr

Cílem této práce bylo zjistit, jak probíhá transformace na vojáka, respektive zda se vůbec nějaká objeví během tří měsíců Kurzu základní přípravy. Současně zkusit vymezit, co je to to „armádní“ skrze jednotlivé zkušenosti participantů.

Během analýzy osmnácti rozhovorů vyvstalo mnoho témat, která jsem bohužel všechny nemohla obsáhnout v této práci. Zároveň to může být příležitost pro doplňující práci, která by se zabývala tématy, která jsem do bakalářské diplomové práce nezahrnula. Hlavní témata objevující se v této práci jsem se snažila představit vzestupně od konkrétního prožitku až po širší kontext spojený s armádou jako institucí. První výsledky se týkají potlačení vlastní identity, ke které při výcviku dochází – pro úspěšné dokončení je nutné potlačit určité emoce. Následně jsem se snažila zachytit rozdíl mezi civilním a vojenským světem skrze interpretaci participantů. Také jsem vyjádřila důležitost vnímání a ne/přijímání autorit (ve výcviku to jsou instruktoři), které během výcviku hrají důležitou roli. Zároveň jsem popsala, kdo je voják a co je během výcviku rekrutům vštěpováno v souvislosti s úlohou vojáka. Také zmiňuji důležitost reprezentace armády mimo hranice pracovního místa – v tomto případě kasáren a po výcviku útvarů, kam jsou jednotliví vojáci přiřazeni.

Ačkoli jedno z mých původních přesvědčení bylo, že ovlivnění povahy a dopad tohoto výcviku se promítne do určitých oblastí životů participantů, tak k extrémnímu ovlivnění nedošlo. Zároveň tato práce postupně provádí, přibližuje a vysvětluje vojenskou perspektivu, která se značně liší od civilní. Tato práce také slouží k nahlédnutí na Kurz základní přípravy a uvádí čtenáře do armádního světa.

Seznam použitých zkratek

HTTs = Human Terrain Teams

HTS = Human Terrain Systém

DOD = Department of Defense

AAA = American Anthropological Association

KZP = Kurz základní přípravy

IPA = Interpretative phenomenological analysis

Zdroje

1. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
2. Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches* (2nd ed). Thousand Oaks: Sage Publications.
3. Červinková, H. (2006). *Playing Soldiers in Bohemia: An Ethnography of NATO Membership*. Praha: Setoutbooks.cz
4. Foucault, M. (2000). *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Dauphin.
5. Foucault, M. (2003). *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann.
6. Goffman, E. & Hájek, M. (2018). *Všichni hrajeme divadlo: sebezprezentace v každodenním životě*. Praha: Portál.
7. Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
8. González, R. J. (2020). Beyond the Human Terrain System: a brief critical history (and a look ahead). *Contemporary Social Science*, 15(2), 227-240. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/21582041.2018.1457171>
9. Harrel, M. C. (2003). Introduction: Subject, Audience, and Voice. In P. R. Frese & M. C. Harrell (eds.), *Anthropology and the United States Military: Coming of Age in the Twenty-first Century* (s. 1-14). New York: Palgrave Macmillan.
10. Hopper, E. (2020, August 28). *What Is Social Facilitation? Definition and Examples*. Dostupné z: <https://www.thoughtco.com/social-facilitation-4769111>
11. Keller, J. (2012). *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
12. Kirke, C. (2009). Group Cohesion, Culture, and Practice. *Armed Forces & Society*, 35(4), 745–753. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/48608937?seq=1#metadata_info_t_ab_contents
13. Koutná Kostínková, J. & Čermák, I. (2013). Interpretativní fenomenologická analýza. In T. Řiháček, I. Čermák, R. Hytych. a kol., *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy* (s. 9-43). Brno: Masarykova univerzita.
14. Lucas, G. R. (2009). *Anthropologists in Arms: The Ethics of Military Anthropology*. AltaMira Press.
15. Malina, J. et al. (2009). *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*, Akademické nakladatelství CERM. Citováno dne

22.3.2021. Dostupné z:

https://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf

16. McFate, M. (2018). *Military Anthropology Soldiers, Scholars and Subjects at the Margins of Empire*. New York: Oxford University Press.
17. McFate, M., & Jackson, A. (2005). An organizational solution for DOD's cultural knowledge needs. *Military Review, July-August*, 18–21.
18. Mead, G. H. (2017). *Mysl, já a společnost*. Praha: Portál.
19. Pedersen, T. R. (2019). Breaking bad? Down and Dirty with Military Anthropology. *Ethnos*. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/00141844.2019.1687550>
20. Rubinstein, R. A. (2003). Peacekeepers and Politics: Experience and Political Representation Among U.S. Military Officers. In P. R. Frese & M. C. Harrell (eds.), *Anthropology and the United States Military: Coming of Age in the Twenty-first Century* (s. 1-14). New York: Palgrave Macmillan.
21. Smith, J. A., Flowers, P. & Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. London: SAGE Publications.
22. Urban, L. (2011). *Sociologie trochu jinak* (2., rozš. vyd). Praha: Grada Publishing.

Rozhovory:

A1, A2, A3

B1, B2, B3

C1, C2, C3

D1, D2, D3

E1, E2, E3

F1, F2, F3